

Hij doet zijn naam eer aan. Met open vizier en frisse blik gooit hij regelmatig een welgemikte knuppel in het hoenderhok van bestuurlijk Nederland. Hoe denkt hij over het gedaalde vertrouwen in de overheid?

En over de tanende ruimte voor christelijke opvattingen? Prof. dr. Paul Frissen: „We moeten de waarde van het verschil beschermen.”

Tekst: C.J. DE LEEUW Beeld: GERBEN VAT

PROF. DR. PAUL FRISSEN:

„De beste manier van omgaan met bedreigingen is je ertegen verzetten”

De herfsthemel hangt donker en zwaar boven de Haagse binnenstad. De klassieke klinkerstoep van het Lange Voorhout glanst in het lantaarnlicht dat al vroeg brandt vandaag. Felgele, neergedwarrelde blaadjes maken het spiegelglad.

Guur en glibberig: je zou er de toestand van politiek Den Haag in kunnen zien. Een formatie die schier eindeloos doorsuddert. Gekijf in de Kamer. Schandalen die aan het oppervlak komen.

Het zorgt voor een drastisch gekelderd vertrouwen in de politiek. „Het parlement en de instituties boeten sterk in aan legitimiteit,” zegt prof. dr. Paul Frissen, decaan en bestuursvoorzitter van de *Nederlandse School voor Openbaar Bestuur*.

Dat begin dit jaar tientallen boeren met trekkers in een karavaan naar het RIVM-gebouw trokken, noemt Frissen „symbolisch heel markant” voor dit dalende vertrouwen in instituties. Hij werpt een blik naar buiten, waar de inmiddels zwarte contouren

„Als je vanuit
een vliegtuig
op Nederland
neerkijkt, krijg
je niet de indruk
dat het een land
is waar volstrekte
chaos heerst”

„De toeslagenaffaire is niet per ongeluk ontstaan. Het is het gevolg van bewust beleid”

van kaal wordende bomen het Lange Voorhout markeren. „Dat het leger ingezet moet worden om onze laan te beschermen, dat zijn we onderhand wel gewend. Maar nu ging het om zo'n instituut. Alsof ze zeiden: 'Uw feiten zijn niet onze feiten'. Dat raakte een gevoelige snaar.”

En niet eens onterecht. Want inderdaad, instituten als het RIVM schermen ermee onafhankelijk te zijn, maar – zegt Frissen – „kennis is nooit neutraal.”

Tegelijk hebben boeren juist veel te danken aan de instituten waar ze zich nu tegen keren. „Het Nederlandse landbouwbeleid is een enorm succes. Dat komt door een samenspel van subsidies, onderzoek en technologie. We zijn uitgegroeid tot het tweede exportland van de wereld. Ongekend.”

Dat de overheid de koers verlegt nu de grenzen bereikt zijn, stuit op verzet in de agrarische wereld. „Begrijpelijk, want de overheid zit hier niet onschuldig in. Ze hebben de schaalvergroting die ze nu een halt willen toeroepen zelf sterk gestimuleerd.”

TOESLAGENAFFAIRE

Ook in de toeslagenaffaire – nog zo'n reden voor groeiende argwaan richting de overheid – treft de overheid blaam. Dat speelt over verschillende vlakken. „Het begon met een enigszins gedramatiseerde reportage op tv waarin Bulgaren met Nederlandse bankpassen geld uit de muur trekken.

Als er Kamervragen komen, denkt de minister dat hij niet anders kan dan zeggen dat dit een schande

is en dat hij er alles aan zal doen om dit voortaan te voorkomen. De Kamer juicht erbij, inclusief Pieter Omtzigt en Renske Leijten.”

Eerdere bezuinigingen krijgen nu fnuikende impact. „Daardoor was er technologie nodig om de fraudewet uit te kunnen voeren. Algoritmes moesten helpen, maar die bleken stigmatiserend te werken.”

Door media-aandacht worden genadige randjes van de toch al strenge wet afgevijld. „Bepalingen die nog enige clementie mogelijk maakten, werden geschrapt. En de rechtspraak ging erin mee.”

Het minste foutje wordt maximaal gestraft. „Als we de ING bij de zwartgeldaffaire zo hadden behandeld, was ze zwaar failliet geweest.”

Door de manier waarop de overheid communiceert, is een foutje snel gemaakt. „Ik weet niet of u weleens brieven van de overheid krijgt, maar je moet onderhand hogeropgeleid zijn om die te kunnen begrijpen.”

GEEN ONGELUK

Een drama ontrolt zich in diverse bedrijven. En steeds speelt de overheid een kwalijke rol. Frissen: „De principiële vraag is: was dit een ontsporing? Of is dit de radicale uitkomst van processen die eigen zijn aan een verzorgingsstaat die te ambitieus is?”

Wat Frissens antwoord op die vraag is, is wel duidelijk. „Deze affaire is niet per ongeluk ontstaan. Het is het gevolg van bewust beleid. Niet alleen bedacht door ambtenaren, maar in een democratisch proces tot stand gekomen.”

Waar dan de kern van het probleem zit? „In de verstatelijking,” stelt Frissen. „Vroeger hadden maatschappelijke verbanden een grote rol. Als je dat verschuift naar de staat, ontstaat er een omvangrijke bureaucratie. En de staat is een abstracte institutie, die kan geen rekening houden met het individu. Compassie en lotsverbondenheid werden volkomen abstract. Als dan ook nog de solidariteit wegvalt – zoals gebeurde in de toeslagenaffaire, waar je moest

gaan bewijzen dat je recht had op zo'n toeslag – dan wordt het vrij ruw voor de burger.”

Heel wrang, vindt Frissen. „Terwijl Nederland schatrijk is, krijgt de onderkant van de samenleving een steeds grimmigere overheid tegenover zich.”

KLEERMAKER

Er schande van spreken is niet zo moeilijk. Een oplossing bedenken is dat wel. „Een nieuwe bestuurscultuur? Je kunt niet even een reclamebureau inhuren en zeggen: doe mij maar een nieuwe cultuur die we morgen kunnen inzetten.

Nee, zoiets gaat niet binnen tien jaar gebeuren. Instituties die zich in een geschiedenis van eeuwen gevormd hebben, zijn niet in een week veranderd.”

En bovendien ziet hij in het kielzog van de affaire al nieuwe problemen opdoemen. „Er wordt nu geroepen om maatwerk in het toekennen van compensatie. Klinkt natuurlijk heel sympathiek, maar je kunt op de gevolgen wachten.

Maatwerk betekent dat de professional aan het loket naar eigen inzicht beslist. Zoals een kleermaker zijn kunde inzet om op basis van jouw wensen een maatpak te leveren.

Ten eerste levert zoiets lang niet altijd een kostenbesparing op. En ten tweede zit er een aspect van willekeur in. Elke deskundige maakt zijn eigen afweging. Dus zal er ongelijkheid ontstaan. Je zag dat al gebeuren bij de schadevergoedingen na de aardbevingsschade in Groningen.

Als die verschillen aan het licht komen, volgen er Kamervragen. En het einde van het liedje is: meer centrale regie en controle om de uitkomsten weer gelijk te trekken.”

MINDER ERG DAN HET LIJKT

De toeslagenaffaire mag dan fundamentele missers blootleggen, de trekkerkaravaan een terechte vertoewardiging verbeelden, dat wil niet zeggen dat Nederland op instorten staat. Frissen: „Als je vanuit

een vliegtuig op Nederland neerkijkt, krijg je niet de indruk dat het een land is waar volstrekte chaos heerst.”

En natuurlijk, de zich voortslepende formatie is geen fraaie vertoning. Maar wek niet de suggestie dat de politiek lamgeslagen is door totale versplintering. „Inderdaad, grote partijen zijn kleiner geworden en er vinden meer afsplitsingen plaats. Dat maakt coalitievorming lastig, wat bijdraagt aan een gevoel van onzekerheid. Maar het is niet correct om te spreken van versplintering. We zijn altijd een democratie van veel partijen geweest.”

Bovendien heeft de onrustige, rellerige sfeer, die in de maatschappelijke onderbuik voor beklemming zorgt, veel met beeldvorming te maken. „Politiek is tegenwoordig heel zichtbaar. Doordat media permanent beschikbaar zijn, wordt er voortdurend nieuws geproduceerd. Dat geeft een gevoel van hijgerigheid, van incidentgerichtheid.”

SNOEI HARDE POLITIEK

Dat gevoel wordt nog eens versterkt door een basiswet in de medialogica: wat afwijkt, scoort. Dwarse geluiden doen het daardoor beter in de media. Frissen: „Het levert spannende beelden op.”

En daarom genereren uitersten in het politieke spectrum makkelijk media-aandacht. „Je ziet dat bijvoorbeeld bij de boerenprotesten. Alleen populisten hebben daar een goed antwoord op. ‘Wij beschermen jullie’, roepen ze. Terwijl ze in de praktijk niets doen. Maar de middenmoot van de partijen heeft alleen een grijs, technocratisch verhaal.”

In dit klimaat gedijt nog iets anders: verruwing van omgangsvormen. „De politieke strijd is heftiger geworden. En dat wekt geen vertrouwen. Het weerspiegelt zich overigens op lokaal niveau. In gemeenten waar de SGP prominent vertegenwoordigd is, gebeurt dat evengoed. Ook SGP-politici kunnen snoeihard politiek bedrijven. Ook op persoonlijk vlak.”

In dat verbale geweld sneeuwt de nuance onder. „In de media zeggen dat iets niet zo'n groot

„In de media zeggen dat iets niet zo'n groot probleem is, heeft bijna een zondige status gekregen, waar je straf voor moet krijgen”

probleem is, heeft bijna een zondige status gekregen, waar je straf voor moet krijgen.”

VAN DER STAIJ

Camera's die als zoeklichten speuren naar incidenten: ze werken schreeuwerigheid en mottopolitiek in de hand. Zou het niet beter zijn om de camera's

op het Binnenhof op *standby* te zetten?

Frissen buigt zich voorover en lacht zachtjes. Dan: „Dat zou het gevoel van wantrouwen alleen maar versterken. Bovendien: politiek is ook theater. Dat wisten de oude Grieken al.

Dat vooral populisten daar gevoel voor hebben? Inderdaad. Maar het enige antwoord is: ga de strijd aan. Ontwikkel ook zelf theatrale narrativiteit. Alexander Pechtold was er goed in. En ook de ChristenUnie en de SGP hebben vaak een heel goede bijdrage in het debat. Dat is bepaald niet alleen schuchtere beleidstaal.

Ik pleit niet voor mediatraining. Iemand als Kees van der Staij zou op zo'n training zo'n beetje alles moeten afleren wat hem interessant maakt. Dat geldt ook voor de oude Piet Hein Donner. Toch bepaald geen mooie jongen op tv.”

Wel moet je de medialogica snappen. En durf tegen de mediawetten in te gaan. „Dat vergt moed. Spreek een journalist tegen. Zeg gewoon: 'Nu stelt u een domme vraag'.

En een politicus kan weigeren om in een

„De reformatorische hoek fascineert mij, als katholieke jongen. Zo veel verschil binnen zo'n kleine groep”

praatprogramma te gaan zitten. Want ik heb vaak genoeg gezien dat ze in een door slimme tv-makers gemaakt script terechtkomen, waarin ze na drie zinnen volledig ondermijnd zijn.”

De media zelf zouden zich meer bewust moeten zijn van hun positie. „Ze dragen bij aan het creëren van incidenten. Dat bedoel ik niet verwijtend, ik wil ze niet de schuld geven. Dit is nu eenmaal de situatie waarin we terecht zijn gekomen.”

Rolvastheid zou helpen. „Media vormen een tegenmacht voor de zittende macht. Buitengewoon belangrijk. Het luistert wel nauw. Er is veel activistische journalistiek, ook in kwaliteitskranten. Maar als een journalist zich gaat opstellen als actievoerder, lopen rollen door elkaar.”

REFORMATORISCH

Een overheid die burgers vermaalt, media die tegenstellingen aanwakkeren en dan is er ook nog eens afnemend begrip voor minderheden: het zorgt in reformatorische kring voor een onbehagelijk gevoel.

Als het woord 'reformatorisch' valt, licht er herkenning op in de ogen van Frissen. „Die hoek fascineert mij, als katholieke jongen. Zo veel verschil binnen zo'n kleine groep. Wat me aanspreekt in met name de SGP-kant is dat ze je niet proberen te bekeeren. Er is altijd debat mogelijk.”

De interesse komt van twee kanten: Frissen wordt regelmatig gevraagd in onze achterban. Zo sprak hij een tijd geleden voor een reformatorische

studentenvereniging. Frissen, met een lach: „Ik werd zelfs uitgenodigd voor te gaan in gebed. Daar heb ik maar voor bedankt.”

De wederzijdse band heeft alles te maken met Frissens kritische houding tegenover het liberale, seculiere denken. In zijn laatste boek schilt hij bijvoorbeeld een appeltje met voltooid leven. „Vanuit politiek-filosofisch perspectief zeg ik: we hebben afgesproken dat het geweldsmonopolie bij de overheid ligt, maar bij voltooid leven besteden we het geweld opeens uit aan professionals. 'Dit is toch geen geweld', zeggen ze dan. En dan antwoord ik: 'Een mens doden is de ultieme vorm van geweld'.

D66 is op dit punt trouwens niet consequent. Bij voltooid leven moet je zelf over je lichaam kunnen beslissen, bij orgaandonatie is je lichaam juist van de staat.”

SECULARISATIE

Logisch of niet, de ontwikkelingen gaan door. Dat geldt op veel voor christenen sacrale terreinen. „In Nederland leeft de gedachte dat taboes er zijn om doorbroken te worden. We achten onszelf er hoog om. Dat is antropologisch onzinnig. Een samenleving kan alleen maar bestaan dankzij taboes: door verboden te hebben, door te definiëren wat je als onbegaanbaar beschouwt.”

Toch moeten er zo veel mogelijk verbodsbordjes weg. Misschien omdat veel van die bordjes uit godsdienstig hout gesneden zijn.

De meerderheid heeft daar weinig tot niets meer mee, dus gebeurt het ook. „Nederland is radicaal gesecculariseerd en de overheersende gedachte in ons land is dat religie gaat verdwijnen. Daar liggen weer normatieve gedachten onder: als je maar slim genoeg bent, ben je niet meer religieus.”

Toch zit godsdienst nog diep in de poriën, stelt Frissen. „Nog steeds is religie van grote betekenis. Kijk naar hoe het maakbaarheidsdenken in onze genen verankerd is: Nederland lijkt tot op de vierkante millimeter georganiseerd. Eigenlijk is dat iets

heel protestants.

Al die seculiere ambtenaren denken: als we alles maar precies genoeg opschrijven, gaat de wereld er zich naar gedragen. Hierin zie je dat het protestantisme – als religie van het Woord – onze cultuur heeft gestempeld: we hebben het idee dat we met woorden de wereld kunnen veranderen.”

HOOFDDOEKJES IN DE GRACHTENGORDEL

In Nederland mag dan de gedachte domineren dat religie iets van het verleden is, als je *uitzoomt* zie je dat het omgekeerde het geval is. „Wereldwijd neemt de rol van religie juist toe. De Nederlandse situatie is dus tamelijk afwijkend.

Neem de rooms-katholieke kerk. Ik heb een huis in Italië en als ik daar ben, ga ik weleens naar de kerk. Dan zie je dat die kerk wereld maar groeit. Al hebben ze één probleem: het aantal mensen dat priester wil worden, is te laag.”

Al is er ook in Nederland een stok gekomen tussen de spaken van het seculiere denken: de introductie van de islam. „Religie was iets geworden van de periferie, van het platteland. Maar toen verschenen er opeens hoofddoekjes in de grachtengordel. Onze samenleving raakte in verwaring.”

Indirect zorgt dat ook voor christenen voor klimaatverandering. Het wordt guurder. Vrijheid van onderwijs begon een spannend thema te worden. „Opeens werd er vanuit een heel andere richting gebruik van gemaakt.”

Dat vraagt om actie, want draagt de onderwijsvrijheid zo niet bij aan segregatie van de samenleving? Natuurlijk, iedereen moeten kunnen geloven wat hij wil, maar een beetje sturing van hogerhand om de boel bij elkaar te houden, kan geen kwaad. „We doen in Nederland alsof we vóór verschil zijn, maar eigenlijk vinden we dat heel ingewikkeld. Seculieren zeggen dat ze pluraliteit in de samenleving belangrijk vinden, maar intussen willen ze in instituties juist meer eenduidigheid.

Kijk naar het vrijheidsbegrip van D66. In de

praktijk is dat alleen vrijheid voor degenen die het met hen eens zijn. Nou, dan is het wel heel makkelijk om vrijheid toe te juichen.

Nee, dat is geen tolerantie. Tolerantie is het verdragen van het onverdraaglijke. Vrijheid betekent juist dat je scholen ruimte biedt om dingen te onderwijzen die jou niet bevallen.”

STAATSPEDAGOGIEK

Op dit punt kraakt en schuurt het. Het is wachten tot het barst. „De politieke meerderheid heeft weinig affiniteit met onderwijsvrijheid voor mensen met een totaal andere opvatting.”

De onderwijsvrijheid staat dan ook serieus op de tocht. „Het gebeurt niet heel openlijk, maar in het laatste rapport van de Onderwijsraad kun je dat wel degelijk tussen de regels door lezen – en dat terwijl de Onderwijsraad juist is opgericht om die vrijheid te beschermen, om staatsonderwijs te voorkomen. Als er een politieke meerderheid is, gaat er echt iets gebeuren. Dat gevaar is zeer reëel.”

De voorzichtige koerswijziging gaat gehuld in de gedaante van ‘aandacht voor gelijke kansen’. „Maar er zit een agenda achter: afschaffing van de vrijheid van onderwijs. Ik zeg weleens plagerig in D66-kringen: ‘Wat jullie willen, is eigenlijk staatspedagogiek’.”

Het spitst zich toe in het verplichte vak burgerschapsvorming. Frissen is daar kritisch op. „Burgerschap gaat over de relatie van de burger ten opzichte van de overheid. Dat is dus een eenzijdige verhouding. De overheid heeft het recht niet om daarover uitgesproken opvattingen voor te houden.”

VERZET

Staatspedagogiek. Een dwingende, uniforme visie van de overheid. Het klinkt bedreigend. „Dat is het ook. Maar de beste manier van omgaan met bedreigingen is je ertegen verzetten. Een beetje zelfbewustheid op dit gebied is nodig.”

Allereerst gaat het om verbaal verzet. „Verdedig

„Ik zeg weleens plagerig in D66-kringen: ‘Wat jullie willen, is eigenlijk staatspedagogiek’”

de vrijheid van onderwijs met argumenten. Leg uit waarom die vrijheid er is. Dat die vrijheid in de kern inhoudt dat ouders – en gemeenschappen die gedreven worden door een overtuiging – het recht hebben om hun kinderen onderwijs te bieden dat overeenkomt met hun opvatting.”

Ja: recht. Want zo staat het gewoon in de grondwet, stelt Frissen. „Er is geen andere interpretatie van dat artikel mogelijk. En niet alleen dat die

vrijheid er is, maar ook dat het met publieke middelen betaald moet worden en dat er niet te veel toezicht en voorwaarden mogen zijn.”

Toch wordt dit wetsartikel aan alle kanten uitgehouden. „Het probleem is dat rechters in Nederland weinig mogen als het gaat om toetsen aan de grondwet. In Nederland is ervoor gekozen om die toetsing in het parlement te leggen.”

Maar de uitholling van artikel 23 krijgt juist vanuit het parlement gestalte. Dus moet er iets gebeuren, vindt Frissen. „Het wordt tijd dat de SGP en de ChristenUnie zich aansluiten bij een voorstel dat er nog ligt van oud-Kamerlid voor GroenLinks Femke Halsema. Zij heeft het plan op tafel gelegd om een constitutioneel hof op te richten. Zo’n hof toetst of nieuwe wetten niet in strijd zijn met de grondwet. Dat zou verdere uitholling kunnen voorkomen.”

COALITIES

Hij ziet meer mogelijkheden voor verzet. „Er zijn interessante coalities mogelijk van de uitersten die met deze bedreiging te maken hebben. In

„In reformatorische kring zeg ik weleens: waarom zie je het moslimonderwijs niet als bondgenoot? Jullie hebben een gemeenschappelijk belang”

reformatrice kring zeg ik weleens: waarom zie je het moslimonderwijs niet als bondgenoot? Ik snap dat het ingewikkeld ligt op confessioneel gebied, maar jullie hebben een gemeenschappelijk belang.”

Tegelijk moet je oppassen met het aangaan van allianties rond thema's die identitair verankerd liggen in de gemeenschap. „In het verzet tegen vaccinatieplicht loopt een bonte stoet van bijzondere types mee. Van yoga-mevrouwen tot viruswappies. Die hebben vaak toch opmerkelijke opvattingen die van een heel andere categorie zijn dan wanneer je tegen vaccinatie bent omdat je het als hoogmoed beschouwt.”

Je daarbij aansluiten maakt je niet sterker, maar juist zwakker. „Voor seculieren is het heel ingewikkeld om te reageren op religieuze bezwaren. Maar die andere groepen zijn veel makkelijker met rationele argumenten te bestrijden. Ik vrees dat dit de vaccinatievrijheid onder druk zal zetten.”

VEELKLEURIG EN VEELVORMIG

Niet alleen gemeenschappen met bedreigde belangen moeten een pas op de plaats maken, ook de

overheid moet zich bezinnen op haar rol. En dat heeft alles te maken met de vraag: hoe ga je om met verschil?

Ten eerste moet ze een manier vinden om met de veelkleurigheid in de samenleving om te gaan. „De pluraliteit in de samenleving is nu misschien wel veel groter dan ten tijde van de verzuiling. De vraag is of we niet wat van de verzuiling kunnen leren.”

De verzuiling biedt namelijk een model waarin verschillende opvattingen naast elkaar kunnen bestaan. „Segregatie was het doel, waarbij de kopmannen met elkaar samenwerkten. Bij de opzet van de publieke omroep was het bijvoorbeeld niet de intentie dat een reformatorisch iemand naar een katholieke zender zou gaan luisteren.”

Zo ontstaat er ruimte voor verschil, zonder dat dit de samenleving uit elkaar speelt. Een bijkomend voordeel van de verzuiling was bovendien dat het voor stabiliteit in het maatschappelijke krachtenveld zorgde. „Er was een brede politieke partij die verbonden was met een krant, omroep en verenigingsleven. Dat had een dempend effect. Nu is dat allemaal gefragmenteerd.”

NIET DICTREGELEN

Naast pluraliteit moet de overheid ruimte bieden aan pluriformiteit. Bijvoorbeeld als het gaat om het afhandelen van de toeslagenaffaire. Daarvoor zal ze de touwtjes moeten laten vieren. „Je zou meer beleidsvrijheid willen. Dat alles minder dichtgeregeld is, dat ambtenaren meer discretionaire bevoegdheid hebben. Maar de politiek laat zich niet disciplineren. En het recht evenmin.

Laat mensen meer zelf oplossen. Laat meer aan de samenleving over en trek minder naar de staat toe. Ik weet dat dit ongelukken zal veroorzaken. Het zal onrechtvaardigheid teweegbrengen, er zal verschil ontstaan. Maar die ruimte moet er zijn. We moeten de belangrijke waarde van verschil beschermen.”